

Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makroiktisat Kapsamlı Kavramsal Analiz

Elşen BAĞIRZADE
e.bagirzade@aseu.az

A Problem of Common Approach to Conception of Hidden Economy: Conceptual Analysis in Extent of Macroeconomics

Abstract

Purpose of the paper is to form common approach to term and conception of hidden economy with revealing general sides of existing different approaches in the literature. For this purpose, it has been used different methods of the theoretical analysis. Also, the methodology of system of national accounts has been accepted as basic method in forming of common approach connected with hidden economy. Our researches showed that the widest spread approach as result of the scientific searches connected with giving of common definition of hidden economy is macroeconomic approach which formed in frame of System of National Accounts. Revealing of general tendencies of usage of terms connected with hidden economy, determining of causes of diversities of approach to conception of hidden economy, designation of definite structure of hidden economy according to the macroeconomic approach, explaining of relations between hidden economy and public sector, social economy, external economies, tax evasion, corruption, bribe, dirty money, money laundering, informal employment are original aspects of the paper.

Keywords : Hidden Economy, Tax Evasion, System of National Accounts, Macroeconomics, Economic Policy.

JEL Classification Codes : E26, H26, E01, E0, E6.

Özet

Çalışmanın amacı literatürde kayıt dışı ekonomi terimleri ve kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili çeşitli yaklaşımların müşterek taraflarını ortaya çıkarmak ve bu yönde ortak yaklaşımları oluşturmaya çalışmaktır. Bu amaçla, çalışmada çeşitli teorik analiz metodlarından yararlanmakla birlikte, kayıt dışı ekonomiyle ilgili ortak yaklaşımların oluşturulmasında Ulusal Hesaplar Sistemi metodolojisi temel alınmıştır. Çalışmada kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili ortak yaklaşımın oluşturulması yönündeki bilimsel arayışların sonucu olarak ortaya çıkan en yaygın yaklaşımın Ulusal Hesaplar Sistemi çerçevesinde oluşan makroekonomik yaklaşım olduğu anlaşılmıştır. Kayıt dışı ekonomi terimlerinin kullanımı konusunda ortak yönelimleri ortaya çıkarmak; kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili mevcut yaklaşım çeşitliliğinin nedenlerini tespit etmek; makroekonomik yaklaşım temelinde kayıt dışı ekonominin yapısını belirlemek; kayıt dışı ekonomiyle kamu ekonomisi, dışsal ekonomiler, vergi kaçakçılığı, yolsuzluk ve rüşvet, kara para ve aklanması ile kayıt dışı istihdam arasındaki ilişkileri kapsamlı bir şekilde sunmak araştırmanın özgün tarafını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler : Kayıt Dışı Ekonomi, Vergi Kaçakçılığı, Ulusal Hesaplar Sistemi, Makro İktisat, İktisat Politikası.

1. Giriş

Günümüzde kayıt dışı ekonomi teorisi, kayıt dışı ekonomi sorununun çeşitli boyutlarıyla ilgili birbirinden ciddi farklı sayısız yaklaşımı bünyesinde barındırmaktadır. Aynı zamanda da araştırmalar gösteriyor ki, mevcut yaklaşım farklılığının temelinde kayıt dışı ekonomi kavramı ve bu olgunun ekonomideki yerinin belirlenmesiyle ilgili ortaya çıkan farklı düşünceler yatmaktadır. Şöyle ki, araştırmacının kayıt dışı ekonomi kavramını tanımlamasına bağlı olarak, onun ölçümü, nedenleri, etkileri (sonuçları) ve mücadele yolları konusunda ortaya attığı fikirler de farklılık arz etmektedir. Bundan dolayıdır ki, mevcut kayıt dışı ekonomi teorisi kayıt dışı ekonomi kavramı ve onun kapsamının belirlenmesine ciddi önem vermektedir.

Kayıt dışı ekonomi kavramının kayıt dışı ekonomi teorisi açısından bu kadar önem arz etmesi, doğal olarak bu yönde ortak yaklaşımın oluşturulmasıyla ilgili bilimsel araştırmaları da zorunlu kılmaktadır. Mevcut literatürde bu yönlü araştırmalara yaygın şekilde rastlamasak da, 1980’li yıllardan itibaren belli girişimlerin olduğunu söyleyebiliriz. Kayıt dışı ekonomi kavramına ortak yaklaşımın milli gelir istatistikleri veya BM Ulusal Hesaplar Sistemi çerçevesinde oluşturulmasını öngören ve makroekonomik yaklaşım olarak ifade edebileceğimiz bu girişimler, artık bu yöndeki literatürde yaygın olarak kullanılır hale gelmiştir.

Bu makalede kayıt dışı ekonomi kavramına ortak yaklaşımın oluşturulması sorunu, tüm taraflarıyla detaylı bir şekilde ele alınacak ve mevcut makroekonomik yaklaşım temelinde kayıt dışı ekonomi kavramının belirlenmesine ve sistematik bir şekilde sunulmasına çalışılacaktır. Bu amaçla, ilk önce kayıt dışı ekonomi terimlerinin kullanımı alanındaki mevcut karmaşıklığa açıklık getirilecek, ardından makroekonomik yaklaşım çerçevesinde kayıt dışı ekonominin yapısı ve ekonomideki yeri belirlenecek, kayıt dışı ekonomi-kamu sektörü, kayıt dışı ekonomi-sosyal ekonomi, kayıt dışı ekonomi-dışsal ekonomiler, kayıt dışı ekonomi-vergi kaçakçılığı, kayıt dışı ekonomi-yolsuzluk ve rüşvet, kayıt dışı ekonomi-karapara ve aklanması ve kayıt dışı ekonomi-kayıt dışı istihdam ilişkileri açıklanacak ve nihayet, iktisat politikası açısından kayıt dışı ekonomi kavramının çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

2. Kayıt Dışı Ekonomi Terimi

Kayıt dışı ekonomiyle ilgili literatür taraması sonucunda ortaya çıkan ilk karmaşıklık, bu kavramı ifade amacıyla kullanılan terimlerle ilgilidir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yürütülen yaklaşık 100’den fazla araştırmanın analizi sonucunda söyleyebiliriz ki, literatürde bu olguyu ifade amacıyla kullanılan 30’u aşkın terim mevcuttur ve bunlar içerisinde en yaygın olanları gizli (hidden), gölge (shadow), gayri-resmi (unofficial),

enformel (informal), kara (black), yeraltı (underground), illegal (illegal), nakit (cash), gözlemlenmeyen (non-observed), düzensiz (irregular), beyandışı (unreported), paralel (parallel), kayıt dışı (unregistered, unrecorded), boz (grey), ikinci (second), marjinal (marginal), alaca karanlık (twilight), gözükmeyen (invisible), ay ışığı (moonlight) ve vergilendirilmemiş (untaxed) ekonomi terimleridir.

Aslında Tablo: 1’de taktim ettiğimiz gibi, kayıt dışı ekonomik faaliyetin herhangi bir özelliğinin öne çıkarılmasına, kayıtlı ekonomi dışındaki çeşitli faaliyet gruplarını kapsama düzeyine, uluslararası düzeyde tesbit edilmesine ve araştırmannın yayınlandığı lisana göre bu terimlerin kullanımı konusunda bazı yönelimleri ayırmak mümkündür. Fakat aynı araştırmacının aynı kayıt dışı ekonomi kavramını çeşitli araştırmalarında çeşitli terimlerle ifade etmesi (Thomas, 1990, 1999; Schneider, 2002; Schneider & Bajada, 2005a,b) ve uluslararası düzeyde tesbit edilmiş terimleri bazı araştırmacıların farklı şekilde kullanımına bile rastlanması (Krakowski, 2005; Chen, 2004) bu terimler konusunda ortak bir yaklaşımın olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

Konuyla ilgili Azerbaycanda yayımlanan kaynakalarda da gizli, gölge, yeraltı, gayri-resmi, enformel ve gözlemlenmeyen ekonomi terimleri en fazla kullanılan terimlerdir. Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu resmi belgelerinde kullanılan terimler ise gözlemlenmeyen (uluslararası düzeyde kullanıldığı anlamda), enformel (Uluslararası Çalışma Örgütü’nün kullandığı anlamda) ve gizli ekonomi (suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen kayıt dışı sektörlerin toplamı anlamında) terimleridir (AzSTAT, 1999, 1999, 2004; UNECE, 2008).

Sorunun bu yönüne değinen Letonyalı ekonomist Gylys’e (2005: 7) göre, mevcut terminolojik sorunun uluslararası düzeyde kalıcı çözümü arzulansa da, aslında şimdiki durumda olduğu gibi, aynı olgunun eşitli terimlerle ifade edilmesi de yalnız bir şey değildir; asıl yalnız çeşitli olguların aynı terimlerle ifade edilmesidir.

Böylece, şuan kayıt dışı ekonomi araştırmalarında mevcut terminolojik sorunun çözümü amacıyla en yaygın yaklaşım her araştırmacının kendi araştırmasında kullandığı terimin kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hangi kısmını kapsadığını belirtmesi şartıyla, istenen terimi kullanabilmesi yönündedir.

Tablo 1
Kayıt Dışı Ekonomi Kavramıyla İlgili Terimlerin Kullanım Özellikleri

Kullanım Özellikleri	Terimler
Ekonomik Faaliyetin Herhangi Bir Özelliğinin Öne Çekilişine Göre	
Gizlilik	“gizli (hidden) ekonomi”, “yeraltı (underground) ekonomisi”, “gölge (shadow) ekonomi”, “alacakaranlık (twilight) ekonomisi”, “ay ışığı (moonlight) ekonomisi”
Yasa Dışılık	“illegal (illegal) ekonomi”, “kara (black) ekonomi”
Resmiyet Dışılık	“gayri resmi (unofficial) ekonomi”, “enformel (informal) ekonomi”, “kravatsız (without tie) ekonomi”
Kayıt Dışılık	“kayıt dışı (unregistered, unrecorded) ekonomi”
Alternatiflik	“paralel (parallel) ekonomi”, “ikinci (second) ekonomi”
Vergi Dışılık	“vergi dışı (untaxed) ekonomi”, “beyan dışı (unreported) ekonomi”
Düzensizlik	“düzensiz (irregular) ekonomi”
Önemsizlik	“marjinal (marginal) ekonomi”
Kayıtlı Ekonomi Dışındaki Faaliyet Gruplarını Kapsama Düzeyine Göre	
Suç Teşkil Eden Faaliyetler	“illegal (illegal) ekonomi”, “kara (black) ekonomi”, “yeraltı (underground) ekonomisi”, “alacakaranlık (twilight) ekonomisi”, “ay ışığı (moonlight) ekonomisi”
Suç Teşkil Etmeyen Faaliyetler	“paralel (parallel) ekonomi”, “vergi dışı (untaxed) ekonomi”, “beyan dışı (unreported) ekonomi”, “gayri resmi (unofficial) ekonomi”, “enformel (informal) ekonomi”, “kravatsız (without tie) ekonomi”, “düzensiz (irregular) ekonomi”, “ikinci (second) ekonomi”
Çeşitli Ekonomik Sistemlerde Ortaya Çıkışına Göre	
Sosyalist Sistemlerde	“ikinci (second) ekonomi”
Kapitalist Sistemlerde	Diğer tüm terimler
Uluslararası Düzeyde Tespitine Göre	
Uluslararası Organizasyonlarda Tespit Edilenler	“gözlemlenmeyen (non-observed) ekonomi”, “yeraltı (underground) ekonomisi”, “illegal (illegal) ekonomi”, “enformel (informal) ekonomi”, “öztüketim amaçlı hanehalkı (households for own final use) ekonomisi”
Uluslararası Organizasyonlarda Tespit Edilmeyenler	Diğer tüm terimler
Araştırmanın Yayınlandığı Lisana Göre	
İngilizce	Genellikle “yeraltı ekonomisi” (underground economy), “gizli ekonomi” (hidden economy), “gölge ekonomi” (shadow economy)
Almanca	Genellikle “gölge ekonomi” (schatten wirtschaft)
Fransızca	Genellikle “yeraltı ekonomisi” (l'conomie souterrain)
Rusça	Genellikle “gölge ekonomi” (теневая экономика)
Türkçe	Genellikle “kayıt dışı ekonomi” (unregistered economy)
Azerbaycan Türkçesinde	Genellikle “gizli ekonomi” (gizli iqtisadiyyat)

Not: Tablo çeşitli ülkelerde kayıt dışı ekonomiyle ilgili yapılan 100'den fazla araştırmaya dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı ve Kapsamının Belirlenmesi

Literatürde kayıt dışı ekonomi terimleri konusunda olduğu gibi, kayıt dışı ekonomi kavramının tanımlanmasıyla ilgili de önemli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan bazılarına gözden geçirelim:

- ABD Wisconsin-Madison Üniversitesi'nden Feige (1979: 6): "Resmi GSMH göstergesine yansımaları gerektiği halde, kayıtlara yansımamış tüm ekonomik faaliyetlerdir."
- Kanada Queen's Üniversitesi'nden Smith (1997: 12-15): "GSMH hesaplarına yansımamış, legal veya illegal olmaksızın piyasaya yönelik tüm mal ve hizmet üretimidir."
- Avusturya Johannes Kepler Linz Üniversitesi'nden Schneider (1986, 2005): "Sonucunda katma değer oluştuğu, Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi gereğince ulusal gelir hesaplamalarının kapsamı gerektiği halde, gerçekte ulusal istatistik kurumları tarafından kayıtlara yansıtılmamış tüm ekonomik faaliyetlerdir."
- Londra Enformel Ekonomi Araştırmaları Merkezi başkanı Bhattacharyya (1999, 2004): "Dolaşımdaki para hacmine uygun potansiyel milli gelirle reel olarak kayıtlara geçmiş milli gelir arasındaki farktır."
- Hindistan Uluslararası Ekonomik İlişkiler Araştırma Konseyi'nden Acharya (1985): Vergilendirilmesi gerektiği halde, vergi idaresine bildirilmemiş gelirlerin toplamıdır."
- Dünya Bankası ekonomislerinden Latin Amerikalı Loayza (1996): "Devletin vergilendirme ve diğer düzenlemelerini kabullenmeyen ekonomik birimler ağıdır."
- Harvard Üniversitesi'nden Mankiw (2003: 169): "Legal ve illegal kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin toplamıdır."
- İtalya Maliye ve Ekonomi Bakanlığı'ndan Tanzi (1999: 344): "Resmi istatistiklerin kayıtlara yansıtılması gerektiği halde, reel olarak yansıtılmadığı üretken ekonomik faaliyetlerdir."
- Rusya İçişleri Bakanlığı Moskova Üniversitesi'nden Latov ve Kovalyev (2006: 14): "Devletin kayıt ve denetim sistemi dışında gelişen ve bu yüzden resmi istatistiklere yansımamış ekonomik faaliyetlerdir."
- Türkiye Cumhuriyeti Marmara Üniversitesi'nden Altuğ (1999: V): "Ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle,

gerçekleştirilen ekonomik olayın (alış/satış) devletten ve işletme ile ilgili öteki (ortaklar, alacaklılar, kazanca katılan işçiler vb.) kişilerden tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşınmasıdır.”

- Afrikalı akademisyenler Bagachwa ve Nahoya (1995): “Enformel (küçük üretim birimlerinin üretimi), paralel (yasalarla izin verilen malların yasadışı üretimi) ve kara pazar (devlet tarafından yasaklanan ve piyasaya yönelik olan ve olmayan malların üretimi ve bölüşümü) faaliyetlerinin toplamıdır.”
- İngiliz ekonomist Carter (1984): “Enformel (Ulusal Hesaplar Sistemi’ne göre GSMH kapsamı dışında bulunan ve bu yüzden de ölçümüne çalışılmayan hanehalkında öztüketim faaliyetleri ve bireyler arasında karşılıklı işlemleri kapsamaktadır) ve yeraltı (ölçümünün yapılması mümkünlüğüne rağmen, resmi kayıt ve hesaplara yansımaya bazı faaliyetler: birincisi, resmi kayıtlarda bulunan ekonomik aktörlerin vergi dışı tuttuğu gelir ve harcama faaliyetlerini ve bazı lisans düzenlemelerine uymayan faaliyetleri kapsadığı halde, ikincisi, resmi kayıtlarda bulunmayan ekonomik aktörlerin beyan edilmemiş tüm gelir, harcama, üretim, hizmet v.s işlemlerini kapsamaktadır) ekonomik faaliyetlerin toplamıdır.”

Azerbaycan ekonomistlerinden Prof. Dr. Akif Musayev ve Prof. Dr. Settar Seferov da kendi araştırmalarında kayıt dışı ekonomi kavramına açıklık getirmeye çalışmışlardır. Musayev (2004: 213–214) kayıt dışı ekonomiyi “resmi kayıtlarda bulunmayan ekonomik aktörlerin yapmış olduğu ekonomik faaliyetlerle resmi kayıtlarda bulunan ekonomik aktörlerin yapmış olduğu kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin toplamı” veya vergilendirme açısından yaklaşarak “yasalara ve diğer düzenlemelere uyulmadan malların üretimi ve hizmetlerin sunulmasından oluşan mali ve ekonomik faaliyet” şeklinde tanımlamıştır. Seferov (2006) ise kayıt dışı ekonomi kavramını açıklarken, “gayri resmi iş hacmi”, “gizli” ve “gölge” ekonomi kavramlarını ayırmıştır. Ona göre kayıtlardan, vergiden ve diğer zorunlu ödemelerden kaçan, GSMH’nın, milli gelirin kayıtlar, düzenlemeler dışındaki kısmı, gayri resmi iş hacmi iki bölümden oluşur: birincisi, üretimi, dolaşımı ve hizmet gibi sunulması yasaklı olan faaliyetlerden oluşan gizli ekonomi; ikincisi yasaklanmayan, fakat kayıtlardan, vergiden, diğer zorunlu ödemelerden kaçınılmalardan oluşan gölge ekonomi.

Araştırmalarımıza dayanarak, bazılarını yukarıda taktim ettiğimiz kayıt dışı ekonomi tanımlarındaki mevcut farklılıkların belli nedenlere dayandığını gösterebiliriz. Bunlardan birincisi, kayıt dışı ekonominin çeşitli faaliyet türlerinden oluşması ve bu bakımdan araştırmacının araştırma kapsamını kesinleştirme çabasıdır. Şöyle ki, Faal (2003), Sennholz (2003), Krakowski (2005), Christie ve Holzner (2004), Trasberg (2004), Turmanidze (2000), Walle ve Ponsaers (2006), Braithwaite, Reinhart ve Job (2005), Orvská vd. (2006), Mirus ve Smith (1997), Kaufmann ve Kaliberda (1996), Seviğ (2002),

Çolak ve Bekmez (2007), Baldemir, Gökalp ve Avcı (2007), Aktan (1999), Altuğ (1999), Şengül (1997) ve Golovonov, Perekislov ve Fadeev (2003) gibi araştırmacılar kendi araştırmalarının kapsamını kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektörüyle, Schneider ve Enste (2002), Bajada (2005), Faulend ve Šošić (2000), Kolesnikov (2001), Wallace, Haerperfer ve Latcheva (2004), Lemieux (2007), Katsios (2006), Eilat ve Zinnes (2000), Tedds (2005), Mankiw (2003), Gylys (2005), Frey (1994), Smith (1997), Seferov (2006), Musayev ve Musayeva (2004), Kıldış (2000), Halicioğlu (1999), Altuğ (1994), Besim (2000), Algan (2004), Us (2004), Yereli ve Karadeniz (2004), Aydemir (1995), Djankov vd. (2002), Ott (1998), Mel'ota, Thießen ve Vakhenko (2001) ve Khomenko (2007) gibi araştırmacılar suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen sektörlerinin toplamıyla, Yılmaz (2006), Çetintaş ve Vergil (2003), Önder (2001) gibi araştırmacılar suç teşkil eden, suç teşkil etmeyen ve öztüketim amaçlı hanehalkı sektörlerinin toplamıyla, Chen (2004), Commander ve Tolstopiatenko (1997), Fatima (2004), Garcia-Bolivar (2006), Hart (2005), Henley, Arabsheibani ve Carneiro (2006), Güngör (1997), Purkis (2006, 2007) ve Y. Şişman (1999) gibi araştırmacılar ise yalnızca suç teşkil etmeyen sektörünün enformel faaliyetleriyle sınırlı tutduğundan, gösterdiğimiz çalışmamızda kayıt dışı ekonomi kavramına verdikleri tanımlar da bu yönde oluşmaktadır.

İkinci neden, araştırmacının kayıt dışı ekonomi kavramı ile onun ölçümü için kullandığı metodu birbirine uyarlama çabasıdır. Yani araştırmacı kayıt dışı ekonominin hangi kısmının ölçümünü yapabilmisse, kayıt dışı ekonomi tanımını da ona uyarlamaya çalışmaktadır. Konunun bu yönüne değinen Tanzi'ye (1999) göre, kayıt dışı ekonominin en az iki tanımı ve iki ölçüm şekli vardır. Birincisi, resmi istatistikler tarafından ölçülemeyen üretimle, diğeri ise beyan edilmemiş ve vergi idaresi tarafından bilinmeyen gelirle ilgilidir.

Üçüncü neden, araştırmacının kayıt dışı ekonominin belli bir özelliğine vurgu yapma çabasıdır. Bu zaman araştırmacılar kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin vergi dışı kalması, kayıt dışı kalması, yasalara aykırı olması ve oluşum nedenleri gibi özelliklerini öne çıkararak kendi tanımlarını oluşturmaktadırlar (Fleming vd., 2000: 389; Aydemir, 1995: 8-9).

Dördüncü neden ise, araştırmaların yapıldığı çeşitli ekonomik sistemlerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nitelik itibariyle farklılık arz etmesidir. Şöyle ki, Kuzey Kore, Küba gibi sosyalist ülkelerde sadece piyasa ekonomisi ülkelerindeki suç teşkil eden kayıt dışı ekonomik faaliyetler değil, aynı zamanda resmi ideolojiye aykırı olan tüm özel teşebbüsler de kayıt dışı ekonomi kavramı kapsamındadır. Diğer taraftan, bu ülkelerde vergi, GSMH gibi kavramlar da neredeyse farklı anlamlar taşıdığından, kayıt dışı ekonomilerini de bu kavramlardan yararlanarak tanımlamak mümkün olmamaktadır (Lee, 2002; Özsoylu, 1996; Yılmaz, 2006).

Konuyla ilgili mevcut fikir karmaşıklığı, araştırmacılar arasında haklı olarak şöyle bir soruyu da ortaya çıkarmıştır: Kayıt dışı ekonomi kavramı için ortak bir tanıma ihtiyacı var mıdır?

Alman araştırmacı B. Frey'e göre, aslında böyle bir tanımın oluşturulması zorunlu değil, önemli olan, nedenleri, boyutları ve etkilerinin araştırılması ve mevcut bu faaliyetlerin tam anlamıyla kavranılmasıdır. Diğer Alman araştırmacılar E. Klinkmüller ve G. Leptin'e göre ise kayıt dışı ekonominin doğru dürüst ve mükemmel bir tanımının yapılması olanaksızdır. Aynı zamanda böyle bir çaba da anlamsızdır (Özsoylu, 1996: 16). Thomas (1999) da kayıt dışı ekonomiyle ilgili yapılacak tanımların onun ölçüm metodlarına uyarlanmasının zorunluluğuna vurgu yapmakla birlikte, belirsiz (fuzzy concept), fakat teorik arayışta olan bir kavram gibi değerlendirdiği kayıt dışı ekonomiye biçimsel bir tanımın verilmesinin de gerekliliğini belirtmiştir. Ama gösterdiğimiz tüm bu yaklaşımlara rağmen, araştırmacılar arasında en yaygın fikir, kayıt dışı ekonomi kavramına ortak bir yaklaşım oluşturulmasının zorunluluğu yönündedir. Onlara göre, bu yapılmadığı sürece, en azından araştırmacı kendi araştırmasının kapsamını belirlemek amacıyla ya mevcut tanımlardan birini seçecek, ya da yeni tanım oluşturacaktır. Aksi durumda, kayıt dışı ekonominin ölçümü, nedenlerinin belirlenmesi, etkilerinin ortaya çıkarılması ve onunla mücadele politikasının oluşturulmasında ciddi zorluklarla yüzleşilecektir (Schneider ve Enste, 2002: 6; Özsoylu, 1996: 25-26; Fleming vd., 2000: 388, Gylys, 2005).

3.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Makroekonomik Yaklaşım

Kayıt dışı ekonomi kavramına ortak yaklaşımın oluşturulmasıyla ilgili bilimsel arayışlar, temelleri 1980'li yıllarda atılmış ve Birleşmiş Milletlerin 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi'nin onaylanmasından sonra daha yaygın hale gelen makroekonomik yaklaşımla yeni bir aşamaya girmiştir. Bugün, literatürde en yaygın yaklaşım olarak öne çıkan makroekonomik yaklaşım, kayıt dışı ekonomi kavramına milli gelir istatistikleri, diğer ifadeyle GSMH hesaplamaları çerçevesinde tanımın verilmesine çalışmaktadır ki, bu da 2002 yılında BM, IMF, ILO, OECD ve BDT STAT tarafından yayınlanan "Gözlemlenmeyen ekonominin ölçümü: El Kitabı"nda ("Mavi Kitap") yer alan kavram ve yaklaşımlara dayanır (Özsoylu, 1996: 12-13; Schneider ve Enste 2002: 7).

Konunun bu yönüne değinen Türk profesör Akalın'a (1996: 29) göre, kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili mevcut yaklaşım farklılıklarının temelinde onun makroekonomik kavram olduğunun unutulması yatmaktadır. Kayıt dışı ekonominin makroekonomik kavram gibi ortaya çıkışının nedenine değinen diğer bir Türk araştırmacı Kalça (1998: 52) ise şu şekilde konuyu açıklamaktadır: *"...Ekonomistler 1930'lardan sonra enflasyonu, işsizliği, mali sorunları makro-ekonomik yöntemlerle çözmeye çalışmış olmalarına rağmen, günümüzde aynı sorunları yine aynı yöntemlerle çözmede büyük*

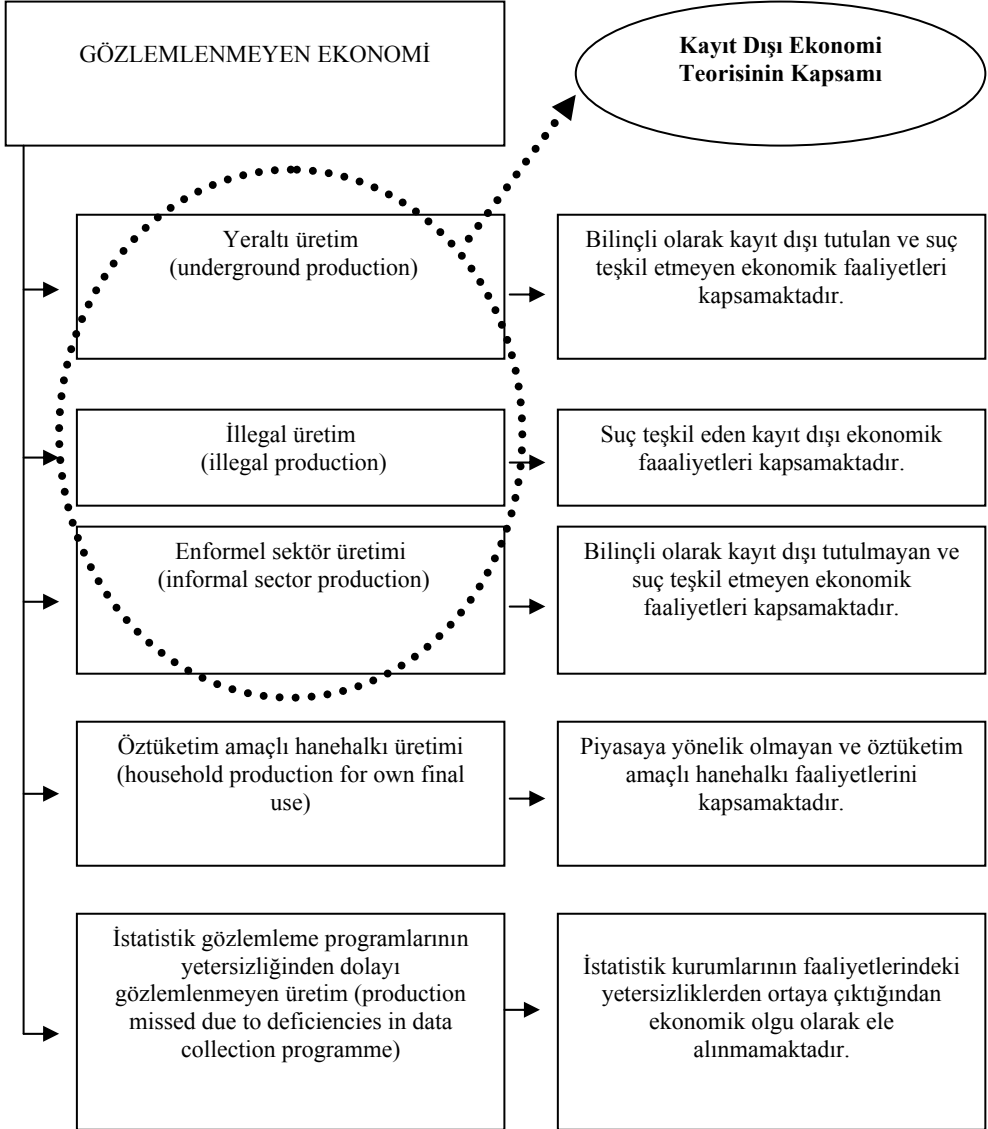
zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Ekonomistler bu başarısızlığın sebeplerini açıklamaya çalışan yeni görüş ve tezler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan en önemlisi 'Kayıt dışı ekonomi' (gözlenemeyen, ölçülemeyen gelir tezi) dir. Böylece tıkanan makro-ekonomi kendine yeni bir açılım bulmuş, akabinde kayıt dışı ekonomiyi test ve tahmin etmek için yeni yöntem ve metodlar geliştirmiştir. Artık makro-ekonomik tahliller kayıt dışı ekonomi sayesinde daha bir derinlik ve zenginlik kazanmıştır”.

Aynı zamanda Mankiw (2003: 169), Begg, Fischer ve Dornbusch (2003: 283) gibi ekonomistlerin yazdığı “İktisat” (“Economics”) ders kitaplarında da kayıt dışı ekonomi artık bir makroekonomik kavram gibi makroekonomi bölümünde öğretilmektedir.

Makroekonomik yaklaşım, kayıt dışı ekonomi kavramını Birleşmiş Milletlerin 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi gereğince GSMH göstergesini elde etmek amacıyla kayıtlara yansıtılması gereken ekonomik faaliyetlerin reel olarak kayıtlara yansıtılmayan bölümü gibi ele almaktadır (Schneider ve Bajada, 2003: 3). Aynı zamanda bu Sözleşme daha güvenli GSMH göstergesine ulaşmak amacıyla kayıt dışı ekonominin ölçümünün yapılması zorunluluğu üzerinde durmuş ve bu ölçümün metodolojik temelleri de “Gözlemlenmeyen Ekonominin Ölçümü: El Kitabı”ında (“Mavi Kitap”) sunulmuştur (OECD, 2002: 12).

“Mavi Kitap”ta yer alan en önemli kavram, ekonominin reel olarak kayıt altına alınan bölümü (resmi) dışında kalmış ve ulusal istatistik kurumlarının kayıt altına almakta zorluk çektikleri (“sorunlu alanlar”–“problem areas”) tüm ekonomik faaliyetleri kendinde birleştiren “gözlemlenmeyen ekonomi” (non-observed economy) kavramıdır. Adı geçen Sözleşme ve ILO’nun enformel sektörle ilgili ortaya attığı kavramların bir nevi toplamı olan “gözlemlenmeyen ekonomi” kavramının hangi ekonomik faaliyetleri kapsadığı Tablo: 2’de sunulmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken konulardan biri, Sözleşme’ye göre kayıtlı veya resmi ekonominin dışında kalmış ekonomik faaliyetlerin yalnızca bir bölümünün GSMH hesaplamalarına dahil edilmesidir. Şöyle ki, Sözleşme “üretim sınırı” (production boundary) kavramına yer vermekte ve bu kavram göre de GSMH hesaplamaları yalnızca bu “sınır” çerçevesinde olan ekonomik faaliyetleri kapsamak zorundadır. Ekonomik faaliyetin “üretim sınırı”na dahil edilmesinin kriterleri ise şunlardır: sonucunda katma değer oluşması ve piyasaya yönelik olması. Bu kriterler çerçevesinde Tablo: 2’de sunulan faaliyetlere dikkat ettiğimizde görmekteyiz ki, yalnızca öztüketim amaçlı hanehalkı üretimi piyasaya yönelik olmadığından “üretim sınırı” içerisinde yer almamakta ve buna göre de GSMH hesaplamalarında kapsam dışı tutulmaktadır (OECD, 2002: 19-22).

Tablo: 2
Ulusal Hesaplar Sistemi'nde "Gözlemlenmeyen Ekonomi" (Non-Observed Economy)
Kavramı ve Kayıt Dışı Ekonomi Teorisinin Kapsamı

Not: Tablo Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi ve "Mavi Kitap" a dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fakat öztüketim amaçlı hanehalkı faaliyetlerinin “üretim sınırı” dışında tutulması ekonomistler arasında bazı tepkiler de doğurmuştur. Galbraith (1991: 26) konuyla ilgili olarak şu şekilde bir değerlendirme yapmaktadır: “*Ben bir Harvard profesörünün yapması gerektiği üzere keyfime göre çalışırken, üretimim aldığım aylık biçiminde kaba ulusal üretim (GSMH) hesabına geçmektedir. Ama ailem ve evimizle uğraşırken daha büyük bir çalışma sergileyen karım hesaba katılmamaktadır, çünkü o bu iş için ücret almıyor... daha başka tuhaflıkları da belirtelim: sevgisi karşılığında para alan bir sokak kadını, hiç değilse ilke olarak kaba ulusal üretime (GSMH) katkıda bulunmaktadır. Oysa sevdiği kadar zarif de olan bir ev hanımının katkısı hesap dışı tutulmaktadır*”. Aynı zamanda Mankiw (2003: 497, 507) de “İktisatın İlkeleri” kitabında bu yaklaşımı somut örneklerle eleştirmektedir.

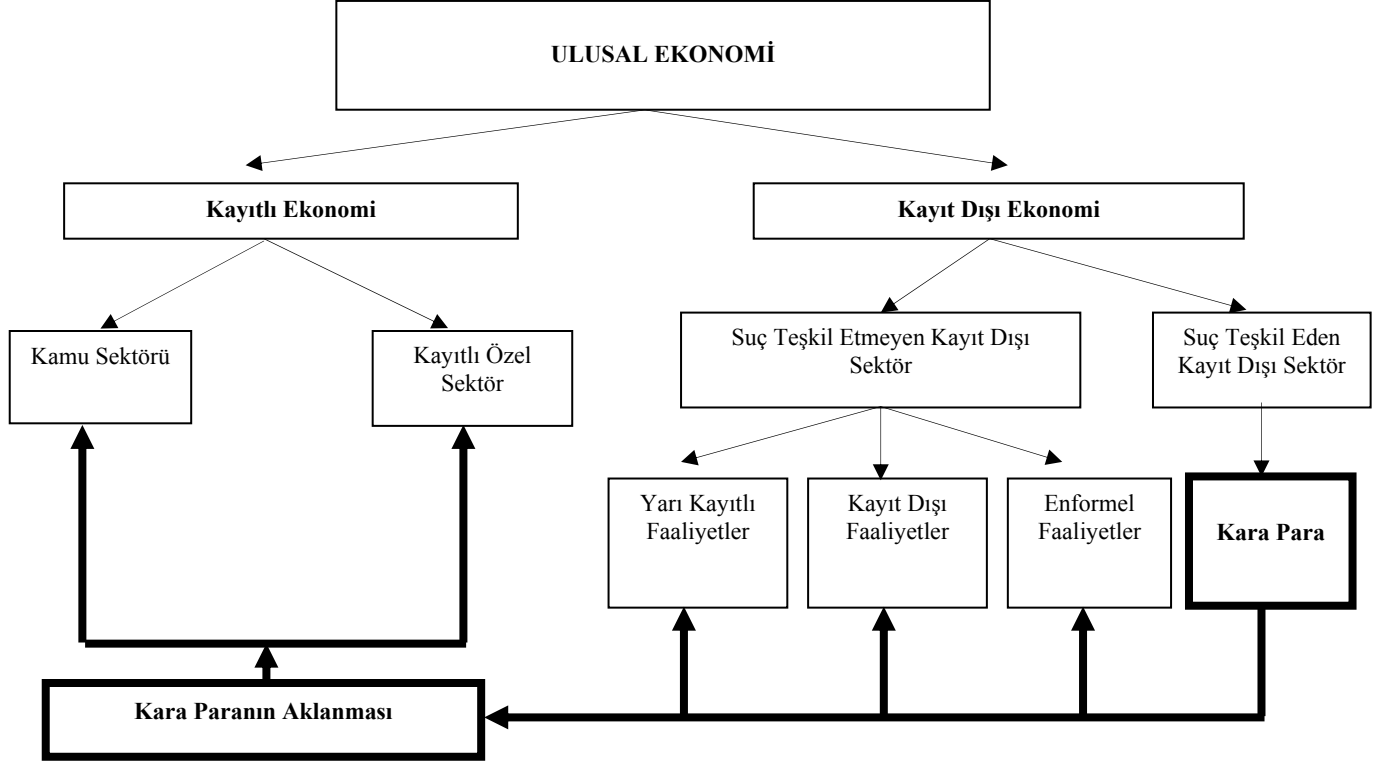
Kayıt dışı ekonomi kavramına makroekonomik yaklaşım, GSMH hesapları kapsamında olması gerektiği halde, çeşitli nedenlerden reel olarak kayıtlara yansımamış ekonomik faaliyetleri konu edindiğinden, literatürde de Tablo: 2’de sunulan yeraltı üretim (underground production), illegal üretim (illegal production) ve enformel sektör üretimi (informal sector production) kayıt dışı ekonomi teorisinin kapsamına alınmıştır. Burada öztüketim amaçlı hanehalkı üretimi GSMH hesaplamalarında kapsam dışı tutulduğundan, aynı zamanda da istatistik gözlemlene programlarının yetersizliğinden dolayı gözlemlenmeyen üretim sübjektif bir konu olarak ekonomik sorun gibi ele alınmadığından, kayıt dışı ekonomi kavramı kapsamına da girmemektedir.

Böylece, makroekonomik yaklaşımda bir ekonomik faaliyetin kayıt dışı ekonomi kavramı kapsamına alınması için, o faaliyetin, sonucunda katma değer yaratıldığı üretken faaliyet olma, piyasaya yönelik olma ve resmi istatistikler tarafından kayıtlara yansıtılabilmeme gibi üç ölçüde de uygun olması gerekmektedir (Frey, 1994: 92; Özsoylu, 1996: 25–26; Witte, 2008: 28–29).

3.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Yapısı

Makroekonomik yaklaşım çerçevesinde kayıt dışı ekonominin yapısına baktığımızda, onun Tablo: 3’te görüleceği üzere ciddi niteliksel farklılıkları olan suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen sektörlerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Tablo: 3
Kayıt Dışı Ekonomi ve Kara Paranın Ulusal Ekonomideki Yeri

Not: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Suç Teşkil Eden Sektörü

Kayıt dışı ekonominin en eski faaliyet türlerini kendinde barındıran bu sektör, aynı zamanda yüksek karlılık oranları bakımından da piyasa aktörleri için her zaman çekici olmuştur. 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi'nde illegal üretim (illegal production) terimi ile ifade edilen bu sektöre yasalarla izin verilmeyen, fakat ekonomik aktörler tarafından ilgili kamu otoritelerinden tamamen gizletilerek yürütülen ekonomik faaliyetlerle birlikte, yasalarla özel izne tabi alanlarda izinsiz yürütülen ekonomik faaliyetler (örneğin, lisans almadan yürütülen faaliyetler) de dâhildir (OECD, 2002: 151–158).

1952 Ulusal Milli Hesaplar Sistemi'nde bu tip faaliyetlerin milli gelir hesapları tarafından kapsanması tavsiye edilse de, servetin el değıştirmesi (hırsızlık, dolandırıcılık) ve karşılıklı rızaya dayanarak mübadele edilen mal ve hizmetlerin üretimi faaliyetleriyle (kumar, kaçakçılık, fahişelik) ilgili çelişkili yaklaşımlar ve bu faaliyetlerin tamamen gizli yürütüldüğünden kayıtlara yansıtılması konusundaki zorluklar göz önüne alınarak, 1968 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesinde bu konuya hiç değinilmemiştir. Fakat bu sektörden kazanılan gelirlerin tamamen yasal yollarla harcanması veya tersine, bu malların alımına yapılan harcamaların tamamen yasal yollarla elde edilmesinin mümkünlüğünün belli olması sonucu, bu faaliyetlerin kayıtlara yansıtılmamasının milli gelir istatistiklerinde ciddi hatalara neden olacağı düşünülerek, 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi'nde "üretim sınırı"na dâhil edilmişlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken konulardan biri bu faaliyetlerin yalnızca ekonomik aktörlerin karşılıklı rızasına dayanarak yürütülen kısmının GSMH hesaplamaları kapsamında tutulmasıdır. Çünkü hırsızlık, dolandırıcılık gibi ekonomik aktörlerin karşılıklı rızasının olmadığı durumlarda yürütülen faaliyetler sonucu katma değer yaratılmadığından, sadece önceleri yaratılmış katma değer bir aktörden diğerine haksız yolla transfer edildiğinden GSMH göstergesi tarafından kapsanmamakta ve kayıt dışı ekonomi kavramına da dâhil edilmemektedir (DPT, 2001: 19; Kolesnikov, 2001; Çetintaş ve Vergil, 2003: 17; Özsoylu, 1999: 1; Yılmaz, 2006: 26; Us, 2004: 4).

Literatürde yeraltı, mafya, illegal, suç, kurşun ve karapara ekonomisi gibi çeşitli adlar altında araştırılan kayıt dışı ekonominin bu sektörünün GSMH hesaplamalarına dahil edilmesi gerekliliği Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi tarafından öngörülse de, pratikte sınırlı sayıda ülke bunu gerçekleştirebilmiştir (Tedds, 2005: 158-159; Kolesnikov, 2001; Altuğ, 1999: 22). Aynı zamanda yasadışı mal ve hizmetlerin, yasal mal ve hizmetlerle birlikte bir milletin ekonomik başarısının ölçümünde kullanılmasını ahlaki bulmayan araştırmacılar da bulunmaktadır (Altuğ, 1999: 22, Yılmaz, 2006: 34).

3.1.1.2 Kayıt Dışı Ekonominin Suç Teşkil Etmeyen Sektörü

Kayıt dışı ekonominin bu sektörünü Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi'nde öngörülen yeraltı üretim (underground production) ve enformel sektör üretiminden (informal sector production) oluşan ekonomik faaliyetlerin toplamı gibi ifade etmek mümkündür.

Yeraltı üretim, yasalarla izin verilmesine rağmen, ekonomik aktörlerin bazı yasal taahhütlerden (vergi ve sosyal güvenlik primleri ödeme, çalışma ve çevre standartlarına uyma v.s) kaçınmak amacıyla ilgili kamu otoritelerinden tamamen veya kısmi olarak gizlettikleri ekonomik faaliyetlerden oluşur (OECD, 2002: 139-147; Schneider ve Enste, 2002: 9). Yani burada kayıt dışılık resmi kayıtlarda bulunmayan ekonomik aktörün faaliyette bulunması ve resmi kayıtlarda bulunan ekonomik aktörün faaliyetlerinin bir bölümünü kayıt dışı tutması gibi iki türlü olabilir. Buna göre Tablo: 3'te bu faaliyet türlerinden birincisini kayıt dışı faaliyetler, ikincisini ise yarı kayıtlı faaliyetler olarak ifade edilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin yeraltı üretim ve illegal üretim kavramları Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi çerçevesinde oluşturulduğu halde, enformel sektör üretimi kavramı ILO 1993 yılı 15. Emek İstatistikleri Konferansı'nda ortaya atılmış ve bu Sözleşme'de de olduğu gibi yer almıştır (OECD, 2002: 161-175; DPT, 2001: 19). Gelişmekte Olan Ülkeler ve Azgelişmiş ülkelerin tecrübesine dayanarak oluşturulan enformel sektör kavramı, temel amacı ilgili kişilere istihdam imkanı ve gelir temin etmek olan, küçük boy işletmelerden oluşan, işgücüyü sermayedarları arasında pek bir fark bulunmayan, ya da çok az bulunan ve işçi-işveren ilişkileri resmi sözleşmelere değil, genellikle akrabalık, kişisel ve sosyal ilişkilere dayanan ekonomik faaliyetleri ifade etmektedir (OECD, 2002: 162; Güngör, 1997; Purkis, 2006; Purkis, 2007; World Bank, 2007). Enformel sektör faaliyetlerinin kayıt dışı veya yarı kayıtlı ekonomik faaliyetlerden temel farkı, resmi kayıtlar dışında bilinçli olarak kalmasıdır. Şöyle ki, bu faaliyetlerle uğraşan işletmeler küçük boyutlu olduklarından bazen profesyonel muhasebe sistemine bile sahip olamamakta, hatta bazı durumlarda kamunun ekonomik aktörlerin resmi kayıtlara girmesi için belirlediği asgari standartlara bile uygun bulunamamaktadırlar. Fakat buna rağmen katma değer yaratmış olmaları ve bunun piyasaya yönelik olması nedeniyle Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi'nde "üretim sınırı"na dahil edilmiş ve GSMH hesapları tarafından kapsanması gerektiği düşünülmüştür.

3.1.2. Kayıt Dışı Ekonomi ve Kamu Sektörü

Kamu sektöründe kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bulunması ve bunların kayıt dışı ekonomi kavramı kapsamına alınmasıyla ilgili literatürde çeşitli yaklaşımlar

bulunmaktadır. Genellikle eski sovyet ülkelerinde kayıt dışı ekonomi araştırmaları yapan uzmanlar, bu ülkelerin kamu sektöründe resmi görevlilerin menfaatleri doğrultusunda kayıt dışı üretimlerinin bulunduğunu, hatta mevcut üretimlerin önemli bir kısmının işletme çalışanları tarafından çalınarak kayıt dışı yollarla piyasaya sunulduğunu göstermektedirler (Latov ve Kovalyev, 2006: 53-57; Kaufmann ve Kaliberda, 1996: 2-4; Akça vd., 2007; OECD, 2002: 152-153). “Gözlemlenmeyen ekonominin ölçümü: El Kitabı”nda (“Mavi Kitap”) ise rüşvetin kamu sektöründe “resmi” fiyatların tamamlayıcısı gibi kayıt dışı üretim oluşturduğu iddia edilmektedir. Bu bağlamda, eğer rüşvet herhangi bir resmi hizmetin karşılığında ödeniliyorsa, o zaman alınan rüşveti “resmi fiyat”ın üzerine ekleyerek o hizmetin reel piyasa fiyatını hesaplamak mümkündür. Yani kamu sektörü bir nevi daha büyük hacimli hizmet gösterdiği halde, daha azını kayıtlara geçirmektedir. Bu bakımdan adı geçen kitapta Ulusal Hesaplar Sistemi’nin “üretim sınırı” kapsamında bu konunun da ele alınması tavsiye edilmiştir (OECD, 2002: 154). Fakat ne bu, ne de gösterilen diğer durumlar, Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi’nde hala hesaba alınmadığından, kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili makroekonomik yaklaşım da kamu sektöründe kayıt dışı ekonominin olmadığı, onun yalnızca özel sektör çerçevesinde oluştuğu tezini kabullenmektedir (Özsoylu, 1996: 13-14; Schneider ve Enste 2002: 7-9).

3.1.3. Kayıt Dışı Ekonomi ve Sosyal Ekonomi

Bazen ekonominin üçüncü sektörü gibi ifade edilen, ihtiyaçların kooperatifler, STK’lar, hayır kurumları, yakın akraba ve cemaatler tarafından karşılıklı yardımlaşma temelinde karşılandığı sosyal ekonomi, piyasaya yönelik mal ve hizmet üretiminden oluşmadığı için Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi’nde de “üretim sınırı” dışında tutulmuştur. Bu bakımdan makroekonomik yaklaşıma göre kayıt dışı ekonomi kavramının da kapsamı dışındadır (Schneider ve Enste 2002: 9; Altuğ, 1999: 23; Özsoylu, 1996: 25-26). Buna rağmen, Alman ekonomist W. Gerstenberger bu tip faaliyetlerin ne kayıtlı, ne de kayıt dışı ekonomiye dahil edilmemesini, yalnızca bu iki sektör arasında bir nevi geçiş sektörü gibi değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir (Özsoylu, 1996: 12).

3.1.4. Kayıt Dışı Ekonomi ve Dışsal Ekonomiler

İktisat literatüründe bir ekonomik aktörün üretim veya tüketim faaliyetinin, diğer ekonomik aktörlerin faaliyetleri üzerinde yaptığı olumlu veya olumsuz etkiler gibi ifade edilen dışsal ekonomilerin kayıt dışı ekonomi kavramı kapsamına alınması da tartışmalı konulardandır. Sorunu detaylı bir şekilde yorumlayan Türk araştırmacı Gümüş (2000) dışsal ekonomilerin piyasa aktörleri üzerinde ek katma değer yarattığını, fakat bu katma değerın kayıtlara girmediğini hesaba alarak, geniş anlamda kayıt dışı ekonomi kavramının bu değerleri de kapsaması gerektiğini söylemektedir. Fakat kayıt dışı ekonomi kavramına makroekonomik yaklaşım, bir faaliyetin kayıt dışı ekonomik faaliyet olarak ele alınması için onda katma değer yaratmakla birlikte, piyasaya yönelik olma ve ulusal

istatistiklere yansıtılmama özelliklerini de aramaktadır ki, son iki özelliği dışsal ekonomilerde bulmak mümkün değildir. Bu bakımdan dışsal ekonomiler hala kayıt dışı ekonomi kavramının kapsamı dışında tutulmaktadırlar.

3.1.5. Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaçakçılığı

Kayıt dışı ekonomiyle vergi kaçakçılığı (tax evasion) birbiriyle ilişkili olgular olmuş olsa da, aslında farklı kavramlardır (Schneider ve Enste, 2000: 79). İlk önce konuya kayıt dışı ekonominin faaliyet türleri açısından yaklaşırsak, kayıt dışı ve yarı kayıtlı faaliyetler vergi kaçakçılığının yapıldığı faaliyetler olsa da, enformel faaliyetler açısından bunu söylemek mümkün olmayabilir. Aynı zamanda çoğu ülkede kayıt dışı ekonominin suç teşkil eden sektör faaliyetleri yakalandığı zaman vergilendirilmiş olsa da, bu faaliyetlerin kamu otoritelerine bildirilmesi mümkün olmadığından vergi kaçakçılığının yapıldığı faaliyetlere dahil edilmesi de doğru olamaz. Diğer taraftan tüm vergi kaçakçılığı durumlarında da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Şöyle ki, vergiden düşürülen harcamaların bilinçli olarak yüksek gösterilmesi, kişisel harcamaların işletme harcamaları adıyla beyan edilmesi gibi durumlarda vergi kaçakçılığı ortaya çıkmış olsa da, herhangi bir üretim faaliyetinin kamu otoritesinin bilgisi dışında tutulmasından söz edemeyiz (Altuğ, 1999: 20–22; Schneider ve Enste, 2002: 10). Kayıt dışı ekonomiyle vergi kaçakçılığının bir tutulmasının daha fazla ABD kaynaklı yaklaşım olduğunu iddia eden Türk ekonomist Yılmaz (2006: 26–27) ise gösteriyor ki, ABD’de GSMH vergi idarelerine gelir vergisi amacıyla beyan edilen gelirler temelinde hesaplandığından onlar için bu yaklaşım o kadar da kusurlu bulunmasa da, GSMH hesaplamalarını diğer yöntemlerle yürüten ülkeler için tamamen kusurlu olmaktadır. Begg vd. (2003: 283) de benzer bir yaklaşım ileri sürmektedir.

Kısaca özetlersek, vergi tabanının sınırlarıyla Ulusal Hesaplar Sistemindeki “üretim sınır”ları genellikle farklı olduğundan kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçakçılığı kavramlarını bir tutmanın da mümkün olmadığını söyleyebiliriz (OECD, 2002: 12).

3.1.6. Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk ve Rüşvet

Kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili araştırmalarda en tartışmalı konulardan biri yolsuzluk ve rüşvetin kayıt dışı ekonomi kavramı çerçevesinde yerinin belirlenmesidir. Mevcut literatür taraması sonucu söyleyebiliriz ki, Dünya Bankası tarafından yapılan ve en yaygın tanım olan “görevden doğan yetkilerin kişisel menfaatler doğrultusunda kötüye kullanımı” (Tanzi, 1998) anlamındaki yolsuzluk (corruption), “görevden doğan yetkilerin kişisel menfaatler doğrultusunda kötüye kullanımı sonucu elde edilen maddi kazanç” anlamındaki rüşvet (bribe) ve bir faaliyet gibi rüşvetcilikle (bribery) kayıt dışı ekonominin farklı olgular olduğunu iddia eden araştırmacılar bulunduğu gibi, çeşitli gerekçeler

getirerek bunların kayıt dışı ekonomi kavramına dahil edilmesi gerektiğini iddia eden araştırmacılar da mevcuttur. Batılı araştırmacılar arasında az rastlansa da, Türk araştırmacılarından Önder (2001) ve Altuğ (1994: 7) rüşveti, Rus araştırmacılarından Latov ve Kovalyev (2006: 15, 57-78) ise yolsuzluğu kayıt dışı ekonomi kavramına dahil etmektedirler. Kayıt dışı ekonomi kavramına makroekonomik yaklaşım savunucuları olan araştırmacılar ise yolsuzluğun her zaman gelir temin etmediğini, rüşvet şeklinde ortaya çıkan gelirin de herhangi bir yeni oluşturulmuş katma değer karşılığı değil, genellikle kamu görevlilerine yöneltilen bir nev’i mali transfer niteliği taşıdığını ifade ederek, bunların kayıt dışı ekonomi kavramına dahil edilmemesi gerektiğini iddia etmektedirler. Eğer kayıt dışı ekonomiyle yolsuzluk ve rüşvet arasında herhangi bir ilişki kurmaya çalışılıyorsa, bu Tablo: 4’te de gösterildiği gibi yalnızca neden-sonuç ilişkisi şeklinde gerçekleşebilir (Eilat ve Zinnes, 2000: 12; Altuğ, 1999: 171; Özsoylu, 1996: 12-13; Us, 2004: 4).

Tablo: 4
Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk ve Rüşvet Arasındaki İlişki

Not: Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Makroekonomik yaklaşım savunucularının fikirleri çeşitli ekonomilerde yapılan deneye dayalı araştırmalarla da kanıtlanmaktadır. 1997 yılında Johnson vd. (1997) tarafından geçiş ekonomileri üzerine; 1998 yılında Johnson vd. (1998) tarafından 43 OECD, Latin Amerika ve eski Sovyet ülkeleri üzerine; 1999 yılında Johnson vd. (1999) tarafından 49 Latin Amerika, OECD ve geçiş ekonomileri üzerine; 2000 yılında Johnson vd. (2000) tarafından 3 Doğu Avrupa ülkesi üzerine; 2000 yılında Faulend ve Šošić (2000) tarafından Hırvatistan üzerine; 2001 yılında Akçay (2001) tarafından 23 eski sovyet ülkesi üzerine; 2002 yılında Choi ve Thum (2002) tarafından çeşitli ülkeler üzerine; May vd. (2002) tarafından 69 (18 geçiş, 51 diğer) ülke üzerine; 2004 yılında Çule (2004) tarafından Arnavutluk üzerine; 2005 yılında Çule ve Fulton (2005) tarafından geçiş ekonomileri üzerine; Enste (2005) tarafından OECD ve eski Sovyet ülkeleri üzerine; 2006 yılında

Katsios (2006) tarafından Yunanistan üzerine; 2006 yılında Dreher ve Schneider (2006) tarafından 120 düşük ve yüksek gelirli ülke üzerine yapılan araştırmaların tamamının sonuçları kayıt dışı ekonomiyle yolsuzluk arasında sıkı karşılıklı neden-sonuç ilişkisinin olduğu yönündedir.

3.1.7. Kayıt Dışı Ekonomi, Karapara ve Aklanması

Kayıt dışı ekonomiyle ilgili tartışmalarda kullanılan kavramlardan biri de “karapara” (black money) ve onun “aklanması”dır (money laundering). Genel olarak “yasalarla tesbit edilmiş suçlar sonucu elde edilen gelire yasal özellik kazandırmak amacıyla, onların yasal ekonomik aktiflere dönüştürülmesine ve bu yolla da resmi ekonomiye sokulmasına yönelik tüm işlemler” gibi ifade edilen (World Bank ve IMF, 2006: 2-3; Başak, 1998: 2-3; Güner, 2003: 193-194; Kaetzler, 2007: 25; Özsoylu, 1999: 118-119; Altuğ 1999: 118,134-135) karapara ve onun aklanması kavramlarının kayıt dışı ekonomiyle ilişkisinin belirlenmesi, kayıt dışı ekonomi kavramının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Kayıt dışı ekonomiyle karapara arasındaki ilişkinin belirlenmesinde en önemli konu karaparanın kayıt dışı ekonominin hangi bölümünü oluşturduğudur. Bu işin zorluğuna vurgu yapan Altuğ (1999: 118), aynı zamanda bu ülkelerin ulusal mevzuatında karapara kavramıyla ilgili mevcut yaklaşımlara bağlı olarak tanımlar değişmektedir. Şöyle ki, bazı ülkeler karaparayı her türlü yasadışı faaliyetten elde edilen gelir gibi ifade ederken, bazı ülkeler sadece belli suçlardan elde edilen gelir şeklinde ele almıştır. Bu bakımdan birinci yaklaşımın benimsendiği ülkelerde karapara kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektöründe oluşan gelirleri de kapsadığı halde, ikinci yaklaşımda genellikle suç teşkil eden sektörde oluşan gelirleri kapsamaktadır (Yılmaz 2006: 41). Fakat araştırmalara dayanarak söylenebilir ki, en yaygın yaklaşım, konuyla ilgili uluslararası sözleşmelere de uygun olan, karaparanın kayıt dışı ekonominin suç teşkil eden sektöründe oluşan gelirlerle sınırlandırıldığı ikinci yaklaşımdır (Altuğ 1999: 118; Erdağ 2007: 115; Karaal, 2008: 103; Özsoylu, 1999: 118-119; Bakkal, 2007: 14-18).

Kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektöründe oluşan gelirler ise literatürde genellikle “boz para” terimiyle ifade edilmektedir (Altuğ, 1999: 118; Karaal, 2008: 103; MASAK ve TBB, 2003: 6). Tablo: 3’de görüleceği gibi kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektörü gelirlerinin yasal alan dışında kalmasına çalıştığı halde, suç teşkil eden sektörü bunun tersine gelirlerinin yasallaştırılması konusunda çaba sarf etmektedir (Güner, 2003: 36; Masak ve TBB, 2003: 6; Başak, 1998: 10). Bu faaliyetlerinin yasallaştırılmasının imkansız olduğunu bilen suç ekonomisi aktörleri, bu faaliyetlerden elde ettikleri gelirleri çeşitli yollarla kayıtlı sektöre aktararak (hatta tüm vergileri tam şekilde ödeme yoluyla bile) yasallaştırmaya çalışmaktadırlar. “Karaparanın aklanması” gibi ifade edilen bu yasallaştırma sürecinde çoğu zaman kayıt dışı ekonominin suç

teşkil etmeyen sektörü geçiş aşaması olarak ortaya çıkmaktadır. Yani gelirlerini kayıtlı sektöre doğrudan sokamayan suç ekonomisi aktörleri ilk aşama olarak suç teşkil etmeyen kayıt dışı ekonomi sektörünü seçmektedirler.

3.1.8. Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı İstihdam

Geniş anlamda “ülkenin istihdam edilmiş nüfusunun resmi istihdam göstergelerine yansımayan kısmı”, dar anlamda ise “mevcut mevzuata göre ilgili kamu kurumuna bildirilmesi zorunlu olduğu halde, reel olarak bildirilmeyen istihdam” gibi ifade olunan kayıt dışı istihdam kavramı (informal, hidden, concealed, undeclared v.s) kayıt dışı ekonomi kavramıyla organik bir ilişki içindedir (Chen, 2004: 10; DPT, 2001: 43-45; TİSK, 2003; Şişman, 1999: 35; Yereli ve Karadeniz., 2004: 29-45; Altuğ 1999: 7-8). Şöyle ki, emek üretim faktörlerinden biri gibi kayıt dışı ekonominin oluşumunda da temel faktörlerden biri olmakta ve doğal olarak genellikle kayıt dışı istihdam şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Kayıt dışı istihdama geniş anlamda yaklaşıldığında, bu sadece kayıt dışı ekonominin suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen sektörlerindeki istihdamı değil, aynı zamanda hanehalklarındaki öztüketim amaçlı faaliyetleri de kapsamaktadır ki, sonuncu da Gelişmekte Olan ve Azgelişmiş ülkeler açısından önem arz etmektedir (Bernabè, 2002: 24). Dar anlamda kayıt dışı istihdam kavramı ise kayıt dışı ekonominin yalnızca suç teşkil etmeyen sektöründeki istihdamı kapsamaktadır. Bu açıdan literatürde kayıt dışı ekonomi kavramına makroekonomik yaklaşım ile kayıt dışı istihdam kavramına mevcut yaklaşımlar arasında uyumsuzluk olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü makroekonomik yaklaşım kayıt dışı ekonomik faaliyet kavramına katma değer yaratma ve kayıtlara yansımama ölçütlerini uyguladığı halde, kayıt dışı istihdamla ilgili yaklaşımlar yalnızca kayıtlara yansımama ölçütünü uygulamaktadırlar. Böylece, kayıt dışı ekonomideki istihdamı kayıt dışı istihdam olarak adlandırmak mümkün olsa da, tüm kayıt dışı istihdam durumlarını kayıt dışı ekonomiye dahil etmek mümkün değildir.

4. İktisat Politikası Açısından Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

Mevcut literatür taraması sonucunda söyleyebiliriz ki, kayıt dışı ekonomi kavramının devlet politikası bakımından yorumlanması da yeteri kadar önemli, aynı zamanda da tartışmalı bir özelliğe sahiptir. Araştırma sonuçlarına göre, kayıt dışı ekonomi kavramına suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen sektörlerin toplamı şeklinde geniş kapsamlı yaklaşmış olsak da, kayıt dışı ekonomiyle ilgili hükümet politikası konusunda araştırmaya yapan, F. Schneider, M. Krakowski, S. Şengül, O. Altuğ, D. Kaufmann, A. Kaliberda, S. Djankov, I. Lieberman, J. Mukherjee, T. Nenova gibi yazarların “*kayıt dışı ekonominin suç teşkil eden sektörünü yasallaştırmak mümkün değil, bunun için de politika önlemleri açısından bu sektör önemsizdir*” (Krakowski, 2005: 5), “... kara para ekonomisi

ve vergilendirilmemiş yasal faaliyetlerin tümünü içermek üzere kullanılan 'kayıt dışı ekonomi' ifadesi, mahiyet itibarile birbirinden farklı iki olayı içermekte, yasal ve yasa dışı faaliyetlerin aynı kaba konması sonucunu verekte, diğer bir deyişle, elma ile armudun toplanmasından başka bir şeyi ifade etmemektedir... yasal ve yasa dışı faaliyetler mahiyet itibariyle birbirinden farklı olduğu gibi bunları tesbit eden veya tesbit etmekle görevli olan kurumlar bakımından da farklıdır” (Şengül, 1997: 4-5), “kayıt dışı ve yeraltı terimleri özli ifadeler taşıyacaksa eğer, bunlar resmi ve temel faaliyet tanımlandıktan sonra arta kalan, her şeyi içine alan çok geniş kapsamlı kategoriler olmamalıdır” (Altuğ, 1999: 19), “eski sovyet ülkelerinde kayıt dışı ekonomi suç teşkil eden sektörden daha fazla, vergi ve diğer düzenlemlerden kaçınan sektör şeklinde ortaya çıkmaktadır” (Kaufmann ve Kaliberda, 1996: 3) şeklinde ortaya attıkları tezleri temel alarak kendi araştırmalarını kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektörü ile sınırlaması daha uygun görülmektedir.

5. Sonuç

Halen kayıt dışı ekonomi kavramını ifade etmek amacıyla literatürde yaklaşık 30'dan fazla terim kullanılmaktadır. Ekonomik faaliyetin herhangi bir özelliğinin öne çekilişine, kayıtlı ekonomi dışındaki faaliyet gruplarını kapsama düzeyine, uluslararası düzeyde tespitine ve araştırmanın yayınlandığı lisana göre bu terimlerin kullanımıyla ilgili bazı genel yönelimlerin olduğunu söylemek mümkün olsa da, şu an mevcut terminolojik sorunun çözümü amacıyla en yaygın yaklaşım her araştırmacının kullandığı terimin kayıt dışı ekonominin hangi faaliyet grubunu kapsadığını beyan etmesi şartıyla, istenen terimi kullanabilmesi yönündedir.

Literatürde kayıt dışı ekonomiyle ilgili kullanılan terimler konusunda olduğu gibi, kayıt dışı ekonomi kavramıyla ilgili de farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Buna göre, mevcut yaklaşım farklılığının temelinde kayıt dışı ekonominin çeşitli faaliyet gruplarından oluşması ve bu açıdan araştırmacının araştırma kapsamını kesinleştirme çabası, araştırmacının kayıt dışı ekonomi kavramı ile bu olgunun ölçümü amacıyla kullandığı metodu uyumlaştırma çabası, araştırmacının kayıt dışı ekonominin belli bir özelliğini öne çekme çabası ve araştırmaların yapıldığı çeşitli ekonomik sistemlerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin farklı özellikler arz etmesi gibi faktörler yatmaktadır. Ancak, kayıt dışı ekonomi kavramına ortak yaklaşım oluşturulması zorunluluğu konusunda da araştırmacılar arasında artık önemli düzeyde fikir birliği ortaya çıkmıştır. Bu araştırmacılara göre ortak yaklaşım olmadığı sürece araştırmacılar kendi araştırma kapsamını belirlemek amacıyla ya mevcut tanımlardan birini seçmek zorunda, ya da yeni tanım oluşturmak zorundadırlar. Aksi durumda kayıt dışı ekonominin ölçümü, nedenlerinin araştırılması, etkilerinin ortaya çıkarılması ve onunla mücadele yollarının belirlenmesinde ciddi zorluklarla karşılaşılacaktır.

Kayıt dışı ekonomi kavramına ortak yaklaşımın oluşturulması konusunda bilimsel arayışlar, temelleri 1980’li yıllarda ortaya atılan ve BM 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi’nin imzaya açılmasından sonra gittikçe yaygın hale gelen makroekonomik yaklaşımla yeni bir gelişme aşamasına girmiştir. Bugün literatürde en yaygın yaklaşım gibi benimsenen makroekonomik yaklaşım, kayıt dışı ekonomi kavramının milli gelir istatistikleri, diğer ifadeyle GSMH hesaplamaları çerçevesinde tanımlanmasına çalışmaktadır ki, bu da 2002 yılında BM, IMF, ILO, OECD ve BDT STAT tarafından yayınlanan “Gözlemlenmeyen ekonominin ölçümü: El kitabı”nda (“Mavi kitap”) yeralan ilgili kavram ve yaklaşımlara dayanmaktadır. Bu yaklaşım kayıt dışı ekonomi kavramını BM’nin 1993 Ulusal Hesaplar Sistemi Sözleşmesi’ne göre GSMH göstergesini elde etmek amacıyla kayıtlara yansımaları gereken ekonomik faaliyetlerin reel olarak kayıtlara yansımamış bölümü şeklinde ele almaktadır. Diğer ifadeyle, makroekonomik yaklaşımda bir ekonomik faaliyetin kayıt dışı ekonomiye dahil edilmesi için o faaliyetin sonucunda katma değer yaratıldığı üretken faaliyet olma, piyasaya yönelik olma ve istatistik kurumları tarafından kayıtlara yansıtılmama gibi üç ölçüte uygun olması gerekmektedir.

Araştırmada makroekonomik yaklaşım temel alınmakla, kayıt dışı ekonomi kavramının kesinleştirilmesi ve onunla ilgili ortak tanımın oluşturulması çabalarının sonucu olarak, bu kavramın “*yasalara tamamen uyulmadan (suç teşkil eden sektör) veya yasaların bazı taleplerine uyulmadan yürütülen (suç teşkil etmeyen sektör), üzerinde kamu kurumlarının düzenleme ve denetim fonksiyonlarının gerçekleştirilemediği, ulusal gelir istatistiklerinin mevcut hesaplama metodlarıyla ölçümlenemelerinin yapılamadığı ve bu yüzden de resmi hesaplanan GSMH göstergesinin kapsayamadığı, katma değerini yarattığı piyasa yönlü ekonomik faaliyetlerin toplamı*” gibi tanımlanması mümkün olmuştur.

Ve nihayet, kayıt dışı ekonomi kavramına yukarıda sunduğumuz gibi geniş kapsamlı yaklaşılsa da, bize göre kayıt dışı ekonomi üzerine izlenecek kamu politikası ve özellikle de onun kayıt altına alınması konularında araştırma yapanların, kendi araştırmalarını kayıt dışı ekonominin suç teşkil etmeyen sektörü ile sınırlandırması daha uygun olacaktır.

Kaynakça

- Acharya Sh. (1985), “Aspects of the black economy in India”, *Report of a Study by National Institute of Public Finance and Policy, Ministry of Finance, Government of India.*
- Akalın G. (1996), “Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Yasa Tasarısı (I)”, *Vergi Dünyası*, Sayı 178, Haziran, ss. 27–38.
- Akçay S. (2001), “Geçiş Ekonomileri ve Yolsuzluk”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2 (Ocak), ss. 219-233.

- Aktan C.C. (1999), “Ağır Vergi Yüğü ve Yeraltı Ekonomisi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Şubat, No. 125, ss. 51-55.
- Akça H., İ. Ünlükaplan, V. Yurdadoğ (2007), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Yolsuzluk Çerçevesinde Kayıt dışı Devletin Ortaya Çıkışı”, *Beşinci Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, “Türk Dünyasının Geleceği”, Celalabat, Kırgızistan 11-13 Haziran 2007, Selçuk Üniversitesi Yayını, ss. 1109–1115.
- Algan N. (2004), “Türkiye’de Kayıt dışı Sektör: Boyutları, Etkileri ve Kayıt dışı Sektörü Küçültme Konusunda Öneriler”, *TİSK İşveren Dergisi*, Ağustos, <http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1028&id=58>, 06.04.2011.
- Altuğ N. (1994), “Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerde Kayıt dışı Ekonominin Kapsamı”, *İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Dergisi*, İstanbul, Mart-Nisan s. 40.
- Altuğ O. (1999), *Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 1999.
- Aydemir Ş. (1995), *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.
- AzSTAT (1999), *Gizli ve geyri-formal faaliyet nezere alınmaqla senaye istehsalının ümumi hecminin müeyyenleşdirilmesi qaydaları*, Bakı.
- AzSTAT (1999), *Gizli və qeyri-formal fəaliyyət nəzərə alınmaqla avtomobil nəqliyyatı xidmətlərinin ümumi həcmnin müəyyən edilməsi qaydaları*, Bakı.
- AzSTAT (2004), *Gizli ve qeyri-formal faaliyet uçota alınmaqla emtee dövriyyəsinin ümumi hecminin hesablanmasına dair metodoloji tövsiyyeler*, Bakı.
- Bagachwa M.S.D., A. Naho (1995), *Estimating the second economy in Tanzania*, World Development, 23, pp. 1387-1399.
- Bajada Ch. (2005), “Tackling the Underground Economy in the UK: A Government’s Response”, in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 223-241.
- Bakkal U. (2007), *Kayıt Dışı Ekonomi*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Baldemir E., F. Gökalp, M. Avcı (2007), *Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin MIMIC Modeli ile Tahminlenmesi*, <<http://www.ekonometridernejorg/bildiriler/o23s1.pdf>>, 06.04.2011.
- Başak R. (1998), *50 Soruda Karapara ve Karaparanın Aklanmasının Önlenmesi*, Türkiye Bankalar Birliği: Yayın No. 206.
- Begg D., S. Fischer, R. Dornbusch (2003), *Economics*, Seventh edition, UK.
- Bernabè S. (2002), “Informal Employment in Countries in Transition: A conceptual framework. Centre for Analysis of Social Exclusion London School of Economics”, *CASEpaper* 56, London, April.
- Besim M. (2000), “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ndeki Kayıt dışı Ekonominin Boyutları ve Yarattığı Sorunlar”, *Muhasebe-Finans Araştırma ve Uygulama Dergisi*: Analiz, Ağustos, No.13, ss. 5-24.

- Bhattacharyya D.K. (1999), "On the economic rationale of estimating the hidden economy", *The Economic Journal*, 109, pp. 348-359.
- Bhattacharyya D.K. (2004), "On the use of the hidden economy estimates", *Public Choice*, No. 118, pp. 169–181.
- Braithwaite V., M. Reinhart, J. Job (2005), "Getting On or Getting By? Australians in the Cash Economy", in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 55-69.
- Carter M. (1984), "Issues in the Hidden Economy", *Economic Record*, Vol. 60, pp. 209-211.
- Chen M.A. (2004), "Rethinking the Informal Economy: Linkages with the Formal Economy and the Formal Regulatory Environment", *EGDI-WIDER Conference*, "Unleashing Human Potential: Linking the Informal and Formal Sectors", Helsinki, Finland, September 17-18.
- Choi J.P., M. Thum (2002), "Corruption and the Shadow Economy", Center for Economic Studies & Ifo Institute for Economic Research (CESifo), *Working Paper* No. 633 (2), Munich, January.
- Christie E., M. Holzner (2004), *Household Tax Compliance and the Shadow Economy in Central and Southeastern Europe*, The Vienna Institute for International Economic Studies, March.
- Commander S., A. Tolstopiatenko (1997), "A Model of the Informal Economy in Transition Economies", The William Davidson Institute at The University of Michigan Business School, *Working Paper* No.122, November.
- Çetintaş H., H. Vergil (2003), "Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Tahmini", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, No. 4 (1), ss. 15-30.
- Çolak Ö.F., S. Bekmez (2007), *Kayıtdışı Ekonomi ve Siyasal Tercihler: Bir Oyun Teorisi Analizi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çule M. (2004), "Corruption, The Unofficial Economy and The Provision of Public Goods in Transition Countries", *Dissertation for Degree of Doctor Philosophy*, University of Saskatchewan, Canada.
- Çule M., M. Fulton (2005), "Some Implications of The Unofficial Economy–Bureaucratic Corruption Relationship in Transition Countries", *Elsevier Economics Letters*, 89, pp. 207-211.
- Djankov S., I. Lieberman, J. Mukherjee, T. Nenova (2002), *Going Informal: Benefits and Costs*, World Bank, April, <<http://rru.worldbank.org/PapersLinks/Open.aspx?id=7397>>, 06.04.2011.
- D.P.T. (2001), *Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: DPT: 2603-ÖİK: 614.
- Dreher A., F. Schneider (2006), "Corruption and the Shadow Economy: An Empirical Analysis", Swiss Institute for Business Cycle Research, *Working Paper* No. 123, January.

- Eilat Y., C. Zinnes (2000), "The Evolution of the Shadow Economy in Transition Countries: Consequences for Economic Growth and Donor Assistance", Harvard Institute for International Development, CAER II *Discussion Paper* No. 83, September.
- Enste D.H. (2005), "The Shadow Economy in OECD and EU Accession Countries–Empirical Evidence for the Influence of Institutions, Liberalization, Taxation and Regulation", in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 123-138.
- Erdağ N. (2007), *Kayıt Dışı: Kara Para, Yolsuzluk*, İstanbul: Cinius.
- Faal E. (2003), "Currency Demand, the Underground Economy, and Tax Evasion: The Case of Guyana", IMF, *WP/03/7*, January, 30 p.
- Fatima A.M. (2004), "Market Distortions and The Informal Economy: The Case of Morocco", Lancaster University Management School, *Working Paper* 2004/044.
- Faulend M., V. Šošić (2000), "Is Unofficial Economy a Source of Corruption?", Croatian National Bank, *Working Paper*, W-2, January.
- Feige E.L. (1979), "How Big Is the Irregular Economy?", *Challenge*, November-December, No. 22, pp. 5-13.
- Fleming M.H., J. Roman, G. Farrell (2000), "The Shadow Economy", *Journal of International Affairs*, Spring, 53, No. 2, pp. 387-409.
- Frey B.S. (1994), (çev. A. Kibritçioğlu), "Gölge Ekonomi ve İktisat Politikası", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 5, No. 13, ss. 91-108.
- Galbraith J.K. (1991), *Ekonomik Yaşamın Güncel Sorunları*, İstanbul.
- Garcia-Bolivar O.E. (2006), "Informal economy: is it a problem, a solution or both? The perspective of the informal business", Northwestern University School of Law, *Law and Economics Papers* No. 1.
- Golovonov N.M., V.E. Perekislov, V.A. Fadeev (2003), *Tenevaya Ekonomika i Legalizaciya Perestupnih Dohodov*, Moskva: Piter.
- Gümüş T. (2000), "Dışsallık ve Kayıtdışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, No. 3, ss. 63-70.
- Güner S. (2003), *Organize Suç Örgütleri, Kara Para ve Aklanması*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Güngör Y. (1997), "Enformel Sektör, Enformel İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Enformelleşme Eğilimleri", *İktisat Dergisi*, Ağustos-Eylül, ss. 59-61.
- Gyls P. (2005), "Economy, Anti-economy, Underground Economy: Conceptual and Terminological Problems", *Ekonomika*, No. 72, pp. 1-11.
- Halicioğlu F. (1999), "The Black Economy in Turkey: An Empirical Investigation", *The Review of Political Sciences of Ankara University*, Vol. 53, pp. 175-191.

- Hart K. (2005), "Formal Bureaucracy and the Emergent Forms of Informal Economy", Helsinki, United Nations University World Institute for Development Economics Research, *Research Paper* No. 2005/11, April.
- Henley A., G.R. Arabsheibani, F.G. Carneiro (2006), "On Defining and Measuring the Informal Sector", World Bank Policy Research *Working Paper* No. 3866, March.
- Johnson S., D. Kaufmann, A. Shleifer (1997), "The Unofficial Economy in Transition", *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, pp. 159-239.
- Johnson S., D. Kaufmann, P. Zoido-Lobaton (1998), "Regulatory Discretion and the Unofficial Economy", *American Economic Review*, May, 88: 2, pp. 387-392.
- Johnson S., D. Kaufmann, P. Zoido-Lobaton (1999), "Corruption, Public Finances, and the Unofficial Economy", The World Bank Policy Research *Working Paper* No. 2169, August.
- Johnson S., D. Kaufmann, J. McMillan, Ch. Woodruff (2000), "Why do firms hide? Bribes and unofficial activity after communism", *Journal of Public Economics*, 76, pp. 495-520.
- Kaetzler J. (2007), "Uluslararası ve Avrupa Düzeylerinde Kara Para Aklama ile Mücadele", in: *Kara Para Aklama Şubhesi: Uluslararası İtina Yükümlülüklerinin Çarpaz Ateşinde*, HYPO Investment Bank (Liechtenstein) AG, Viyana, ss. 23-70
- Kalça A. (1998), "Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Etmeye Yönelik Çalışmaların Analizi", *İktisat Dergisi*, Nisan, ss. 52-67.
- Karaal H. (2008), "Suç Ekonomisi ve Karapara Aklama", içinde: *Yolsuzluk Ekonomisi ve Yolsuzlukla Mücadele*, TOBB Yayın Sıra No: 2008/80, Ankara, ss. 99-134.
- Katsios S. (2006), "The Shadow Economy and Corruption in Greece", *South-Eastern Europe Journal of Economics*, No. 1, pp. 61-80.
- Kaufmann D., A. Kaliberda (1996), "Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post-Socialist Economies: A Framework of Analysis and Evidence", The World Bank Europe and Central Asia Country Department IV, Policy Research *Working Paper* 1691, December.
- Khomenko T. (2007), "Measurement of the non-observed economy in transition economies with special references to the CIS countries", in: *Experiences and Challenges in Measuring National Income and Wealth in Transition Economies*, International conference organized by the International Association for Research in Income and Wealth (IARIW) and the National Bureau of Statistics (NBS) of China, Concurrent Session 2B, Paper 4, Beijing, China, September 18-21.
- Kıldış Y. (2000), "Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslar Arası Boyutu ve Çözüm Önerileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, No.2, ss. 1-10.
- Kolesnikov S. (2001), "Tenevaya ekonomika: kak yeyo şçitat", *Ekonomika Rosii XX Vek*, No. 1, <http://www.ruseconomy.ru/nomer1_200101/ec27.html>, 06.04.2011.

- Krakowski M. (2005), “Determinants of the Informal Economy: The Importance of Regional Factors”, Hamburg Institute of International Economics, *Discussion Paper* No.313, March.
- Latov Y., S.N. Kovalyev (2006), *Tenevaya Ekonomika*, Moskva: Norma.
- Lee D., S.J. Han (2002), “Estimating the Minimum Size of the North Korean Shadow Economy”, Presented at a *Joint Conference of AKES, KDI, and RCIE ‘Korea and the World Economy’*, Yonsei University, Seoul, Korea, July 21-22.
- Lemieux P. (2007), “The Underground Economy: Causes, Extent, Approaches”, Montreal Economic Institute *Research Paper*, Canada, Montreal, November.
- Loayza N. (1996), “The Economics of Informal Sector: a Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America”, *Carnegie Rochester Series on Public Policy*, North-Holland 45, pp. 129-162.
- Mankiw G. (2003), *Principles of Economics*. New York.
- May J.W., W.H. Pyle, P.M. Sommers (2002), “Does Governance Explain Unofficial Activity?”, Middlebury, Department of Economics Middlebury College, *Economics Discussion Paper* No. 02-01, June.
- MASAK ve TBB. (2003), *Kararın Aklanması Suçu ile Mücadele ve Bankaların Yükümlülükleri*, Türkiye Bankalar Birliği, Aralık, Yayın No. 235.
- Mel’ota I., U. Thießen, T. Vakhenko (2001), “Fiscal and Regulatory of the Shadow Economies in Transition Countries: The Case of Ukraine”, Kiev, Institute for Economic Research and Policy Consulting, *Working Paper* No. 9, August.
- Mirus R., R.S. Smith (1997), “Canada’s Underground Economy: Measurement and Implications”, in: *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact*, The Fraser Institute, Vancouver, pp. 3-11.
- Musayev A.F., A.A. Musayeva (2004), “İqtisadi inkişafda xelveti iqtisadiyyat problemi”, içinde: *Vergi siyasetinin iqtisadi problemleri*, Bakı: Elm, ss. 212-221.
- OECD (2002), *Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook*, Paris: OECD Publication Service.
- Orviská M., A. Čaplánová, J. Medved, J. Hudson (2006), “A cross-section approach to measuring the shadow economy”, *Journal Policy Modeling*, October, Vol. 28, No. 7, pp. 713-724.
- Ott K. (1998), “Economic Policy and Unofficial Economy in Transition: The Case of Croatia”, *Paper* for the international conference to be held in Bled, Slovenia in September.
- Önder İ. (2001), “Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ekim 2000-Mart 2001, No. 23-24.
- Özsoyly A.F. (1996), *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Özsoyly A.F. (1999), *Yeraltı Ekonomisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Purkis S. (2006), “Çevre ve Yarı Çevre Ülkelerde Ekonomide Enformelleşme ve Marjinalleşme Süreçleri”, *İktisat Dergisi*, Kasım-Aralık, ss. 5–18.
- Purkis S. (2007), “Merkez Ülkelerinde Ekonomide Enformelleşme ve Göçmen İşgücü”, *İktisat Dergisi*, Aralık, ss. 13–24.
- Schneider F. (1986), “Estimating the size of the Danish shadow economy using the currency demand approach: An attempt”, *The Scandinavian Journal of Economics*, 88, pp. 643-668.
- Schneider F., D.H. Enste (2000), “Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences”, *Journal of Economic Literature*, March, Vol. XXXVIII, pp. 77-114.
- Schneider F., D.H. Enste (2002), *The Shadow Economy: An International Survey*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schneider F., Ch. Bajada (2003), “The Size and Development of the Shadow Economies in the Asia-Pacific”, Johannes Kepler University Linz, Department of Economics, *Working Paper* No. 0301, April.
- Schneider F. (2005), “Shadow economies around the world: What do we really know?”, *European Journal of Political Economy*, Volume 21/3, Elsevier, pp. 598-642.
- Schneider F., Ch. Bajada (2005a), “An Introduction”, in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 1-11.
- Schneider F., Ch. Bajada (2005b), “An International Comparison of Underground Economic Activity”, in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 73-106.
- Sennholz H.F. (2003), *The Underground Economy*, Ludwig von Mises Institute, Online edition.
- Seviğ V. (2002), “Kayıtdışı Ekonomi”, *Dünya*, İstanbul, 12 Nisan.
- Seferov S. (2006), “Prezident İlham Eliyevin yeritdiyi siyaset Azerbaycanı lider dövlətə çevirmişdir”, *Xalq*, Bakı, 19 oktyabr.
- Şişman Y. (1999), *Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar: Eskişehir’deki Seyyar Satıcılar Üzerine Bir Alan Çalışması*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No. 1165, Eskişehir.
- Smith P.M. (1997), “Assessing the Size of the Underground economy: The Statistics Canada Perspective”, in: *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact*, The Fraser Institute, Vancouver, pp. 11-37.
- Şengül S. (1997), *Bir Hurafe Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü)*, Ankara: İmaj.
- Tanzi V. (1998), “Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures”, *IMF Staff Papers*, Vol. 45, No. 4, December, pp. 559-594.
- Tanzi V. (1999), “Use and Abuses of Estimating of the Underground Economy”, *The Economic Journal*, 109 (June), pp. 338-347.

- Tedds L.M. (2005), "The Underground Economy in Canada", in: *Size, Causes and Consequences of the Underground Economy*, Aldershot: Ashgate, pp. 158-176.
- Thomas J.J. (1990) "Measuring the Underground Economy: A Suitable Case for Interdisciplinary Treatment?", *American Behavioral Scientist*, Vol. 33 No.5, May / June, pp. 621-637.
- Thomas J.J. (1999), "Quantifying the Black Economy: 'Measurement Without Theory' Yet Again?", *The Economic Journal*, 109, no. 456, June, pp. 381-389.
- TİSK (2003), *Kayıtdışı İstihdam*, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın No: 233, <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ana&ana_id=41>, Mayıs, 06.04.2011.
- Trasberg V. (2004), "Tax Administration and Shadow Economy in EU New Members", Department of Public and Environmental Economics, University of Pavia, Italy, *Working Paper*, No. 313, April.
- Turmanidze K. (2000), "State Against the Invisible: The Case of Georgian Informal Economy", *MA Thesis*, CEU.
- UNECE (2008), "Estimation of non-observed economy in statistical practice–Azerbaijan", *Joint UNECE / Eurostat / OECD Meeting on National Accounts*, Geneva, 21-23 April 2008, <<http://www.unece.org/stats/documents/ece/ces/ge.20/2008/sp.8.e.pdf>>, 06.04.2011.
- Us V. (2004), "Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği", *Tartışma Metni*, 2004/17, Türkiye Ekonomi Kurumu, Haziran.
- Yereli A.B., O. Karadeniz (2004), *Kayıt Dışı İstihdam*, Ankara: Odak.
- Yılmaz G.A. (2006), *Kayıtdışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*, İstanbul: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası.
- Wallace C., Ch. Haerpfer, R. Latcheva (2004), "The Informal Economy in East-Central Europe 1991-1998", *Vienna, Institute for Advanced Studies*, Sociological Series No. 64, June.
- Walle G.V., P. Ponsaers (2006), "Formal and Informal Pharmaceutical Economies in Third World Countries: Synergetic, Symbiotic or Parasitical?", *Crime Law, Change* No. 45, pp. 361-372.
- Witte A.D. (2008), "The nature and extent of unrecorded activity: a survey concentrating on recent US research", in: *The Economics of the Hidden Economy*, Volume I, Edward Elgar Publishing, pp. 28-48.
- World Bank and IMF (2006), *Reference Guide to Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism*, Second Edition and Supplement on Special Recommendation IX. Washington D.C.
- World Bank. (2007), *Informality: Exit and Exclusion*, The World Bank Washington, D.C.